

LESBÓK MORGUNBLAÐSINS 1944

ÍSLENSKIR AFBRAGÐSMENN

Eftir dr. Helga Pjeturs

I.

BJARNI PÁLSSON (1719—79)

er einn þeirra manna, sem sjálfsagt er að nefna þegar greiða skal fyrir skilningi á því, að Íslendingar eru þjóð sem mikils má af vanta. Bjarni landlæknir var, einsog Jónas Hallgrímsson komst að orði um dótturson hans, þýðmenni og þó þrekmenni, og áhugi han á vísindum var svo framúrskarandi, og hæfileikar til þeirra starfa, að það er ekki ólíklegt, að hann hefði — og eins Sveinn Pálsson síðar — hjá stærri þjóð, orðið í hópi þeirra miklu náttúrufræðinga 18. aldarinnar, sem með starfi sínu að aukning þekkingar, áttu upptökin að svo miklu gæf þeim menningarfrámförum sem síðan hafa orðið. Voru þeir um áhuga á vísindum og hetjulegar framkvæmdir þar að lútandi, mjög líkir, Bjarni og Sveinn tengdasonur hans, en munurinn sá, að læknisstarf og læknisfræði voru í fyrirrúmi hjá Bjarna, en Sveini mun helst hafa leikið hugur á náttúrurannsóknnum, og þá fyrst og fremst á náttúru Íslands, þó að hann stundaði einnig lækningar af mikilli skyldurækni og dugnaði, og hans frábæra vit hafi ófæð einnig látið til sín taka við læknisstarfið. En báðir lifðu við örðugar ástæður — og þó Sveinn ennþá fremur — og báðum hefir verið vanþakkað og þeirra ekki minnst sem skyldi. Man jeg ekki eftir, að nokkur merki þess sænst hjer 1919, að munað væri eftir, að þá var 200 ára afmæli Bjarna Pálssonar.

II.

Úr þessu ræktarleysi er nú verið að bæta með því að gefa út ævisögu Bjarna eftir Svein Pálsson, en hún kom fyrst út árið 1800, að tilhlutun Vigfúsar Þórarínssonar sýslumanns á Hlíðarenda, sem einnig var tengdasonur Bjarna landlæknis. Útgáfu þessa hefir sjeð um Sigurður L. Pálsson, mentaskólakennari á Akureyri, en Sigurður skólameistari hefir lagt til mjög langan og skemtilegan förmála.

Það er býsna eftirtæktarvert, að hjá jafusmárri þjóð, og í hinni svo mjög fámennu læknastjett, skuli uppi vera, og að nokkru leyti samtíða, þrír slíkir afburðamenn og þeir voru, Bjarni landlæknir Sveinn Pálsson og Jón Pjetursson (1731—1801); en hann kemur hjer einnig nokkuð við sögu, því að Sveinn gaf út lækningabók Jóns með svo miklum athugasemdum, að bókin má teljast vera eftir þá báða. Virðist mjer sem af bókinni megi ráða, að Jón hafi verið vitmaður ekki síður en Sveinn, og íslensku ritar hann furðuvel, eftir því sem 18. aldarmenn gerðu, og er hann þar Sveini mun fremri. Kom mjer það heldur á óvart.

III.

Allir voru þessir ágætismenn forspáir, og af fjarskynjan Bjarna landlæknis segir Sveinn þessa furðulegu sögu, þar sem einnig kemur vel fram áhugi þessa merkilega læknis á að veita hjálp: Eitt sinn er Bjarni var á ferð, langt að heiman, „féck hann upp úr þurru (það) innfall, að ríða heim að bæ, sem þó var af leið þeirra, en er þeir komu þangað gekk Bjarni strax í bæinn, sátu þar konur nokkrar og sungu lífsálma enn í fleti lá kona í barnsneyð, að þeirra hyggju ör-end; Bjarni bað þar hætta saung og víkja burt, fór höndum um konuna og náði fóstri hennar, að báðum lifandi“.

Það er óhætt að eggja menn á að lesa bók þessa, og jeg vil jafnvel kalla skort á þjóðræðni að gera það ekki. Er bókin fróðleg, bæði ævisaga Bjarna, og hin langa ritgerð Sigurðar skólameistara, sem mest er um Svein. Sigurður hefir í þessum inngangi, s. 48, minnst á mig (sem einn af niðjum Bjarna Pálssonar) vingjarnlega en dálítið villandi. Leyfi jeg mjer að gera þar dálítla athugasemd við, í því skyni að gera mönnum auðveldara að meta rétt verk mitt; en það stendur ekki alveg á sama hvort það er gert eða ekki. Það sem jeg hefi til míns ágætis — og það er fornt mál, að hver hafði til síns ágætis nokkuð — er ekki ímyndunarafl, heldur nokkur hæfileiki til að bera saman og sjá hvað er líkt og hvað ólíkt, hvað skylt og hvað óskylt, og draga þaðan ályktanir. Það er þessvegna sem mjer tókst í jarðfræði Íslands, að þekkja jarðmyndun, sem er mjög áfríðandi fyrir sögu landsins, en jarðfræðingar höfðu ekki þekt áður, af því að þeir höfðu ekki gætt nóg vel að mismun og líkingu. Einnig má geta þess, að jeg hefi fundi eðli draumlífsins, af því að jeg hefi horið saman draumvitund og vökuvitund nokkru vandlegar en áður hafði verið gert. Og enn

má nefna athuganir mínar á höfundarmarki á Íslendingasögum. Það er óhætt að segja, að nógu vandaður samanburður á málinu á hinum ýmsu sögum, leiðir margt fróðlegt í ljós og þýðingarmikið, m. a. til skilnings á ritmáli og rit-snild. — Önnur er sú athugasemd er mér virðist ástæða til að gera, í sambandi við andlegan ættaraf. Minnir það sem Sigurður skóla-meistari segir um það efni, mig á það er gáfukona af þeirri ætt sem um ræðir, hjelt því fram við mig fyrir mörgum árum, að þá hefði-leika sem gerðu Bjarna Thorarensen frægan, væri ekki að rekja til föðurættarinnar — Bjarni var sonarsonur Þórarins á Grund — heldur í hina ættina; en Steinunn móðir skáldsins var dóttir Bjarna land-læknis og dótturdóttir Skúla fógeta. En jeg hygg að þetta sje tapast rjett. Þórarinn afi Bjarna var í beinan karllegg kominn af sjera Sveini lærða á Barði í Fljótum (f. 1603) en af honum var einnig kominn Sveinn Pálsson, og Sveinn Sölvason lögmaður. Voru þeir systkinasynir Þórarinum á Grund og Sveinn Sölvason. Bjarni Thorarensen var mjög framúrskarandi náms-

maður og hafði lokið embættis-prófi í lögum títugur. En Sveinn frændi hans lauk embættisprófi í lögum aðeins 19 ára gamall og var orðinn embættismaður áður hann yrði títugur. Annar frændi Bjarna, jafnskyldur og Sveinn Sölvason, dóttursonur sjera Sveins lærða, var sjera Eyjólfur Jónsson, orðlagður námsmaður, og kallaður hinn lærði, einsog afi hans. Sjá Íslendinga sögu, 6. bindi, eftir dr. Pál Eggert Ólason og dr. Þorkel Jóhannesson.

17. maí

Helgi Pjeturss.